

Józef Chlebowczyk – badacz procesów narodotwórczych w Europie XIX i XX wieku, red. Maria Wanda Wanatowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007, ss. 424.

Józef Chlebowczyk (1924-1985) był jednym z najbardziej znanych polskich historyków opisujących i przede wszystkim wyjaśniających procesy kształtowania się nowoczesnych narodów, zwłaszcza na terenach pogranicznych¹. Jego zainteresowania nie były przypadkowe – urodzony w Karwinie na Zaolziu w Czechosłowacji, problemy wielonarodowego pogranicza poznał doskonale już w młodości. Poza studiami w Warszawie (Szkoła Główna Handlowa) i trzyletnią asystenturą w Szkole Głównej Planowania i Statystyki w l. 1949-1952 (u profesorów Andrzeja Grodka i Witolda Kuli), przez całe życie zawodowe związany był z instytucjami naukowymi Katowic i Cieszyna. Jako główny organizator filii Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie (powstałej w 1971 r.) wywarł także ogromny wpływ na kształtowanie się lokalnego, cieszyńskiego środowiska historycznego, specjalizującego się w badaniu stosunków etnicznych.

Prezentowana książka jest efektem konferencji naukowej, jaką zorganizowano w 2005 r. w Katowicach i Cieszynie w dwudziestą rocznicę śmierci J. Chlebowczyka. Jak podkreśliła redaktorka tomu, Maria Wanda Wanatowicz, zwiększone po 1989 r. zainteresowanie etnicznością, pograniczami i mniejszościami narodowymi przyczyniło się do uważniejszego odczytania publikacji Chlebowczyka. Dopiero wtedy zauważono to, co cieszyński historyk dostrzegał już w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w., a co obecnie wydaje się oczywiste – że proces polaryzacji postaw narodowych na pograniczach nie został zakończony, a spore grupy ludzi nadal pozostają narodowo indyferentne i mogą się stać obiektem działań zmierzających do kreowania nowych narodów, na przykład śląskiego czy morawskiego.

Zebrane i opublikowane dzięki jubileuszowej sesji teksty podzielić można na kilka kategorii. Oczywiście podstawową grupę stanowią artykuły dokumentujące dokonania zmarłego badacza: obszerny życiorys, bibliografia prac (niemal 400 pozycji), opis jego spuścizny w Archiwum PAN w Wodzisławiu oraz charakterystyka różnych aspektów prowadzonych przez niego badań, w tym nad stosunkami polsko-czechosłowackimi i nowożytnymi dziejami Śląska Cieszyńskiego. W tej kategorii mieści się również artykuł Dana Gawreckiego (w języku czeskim), poświęcony stosunkowi Chlebowczyka do historiografii czeskiej, której dokonania uważnie śledził i niejednokrotnie krytycznie oceniał.

Druga grupa to referaty, których autorzy podejmują próby wyjaśnienia procesów narodotwórczych różnych grup etnicznych, posługując się przy tym koncepcjami J. Chlebowczyka. Szczególnie interesujące wydają się rozważania Jerzego Tomaszewskiego (s. 56-73), który charakteryzując proces kształtowania się narodu żydowskiego w Europie Środkowej, nie tylko wskazał na podobieństwo z analogicznymi procesami wśród Białorusinów, Litwinów i Ukraińców, ale podkreślił jednocześnie konieczność uzupełnienia teoretycznych założeń Chlebowczyka szerzej znanymi w literaturze naukowej koncepcjami Mirosława Hrocha². Teoretyczne założenia Chlebowczyka uwzględniła w swym znakomicie udokumentowanym artykule także Joanna Januszewska-Jurkiewicz (s. 165-191). Charakteryzując sytuację indyferentnej narodowo ludności „tutejszej” na ziemi wileńskiej w II Rzeczpospolitej, autorka zwróciła uwagę na konieczność uszanowania niechęci tej ludności do autoidentyfikacji w jednoznacznych kategoriach narodowych, gdyż współczesne próby jej arbitralnego i „obiektywnego” zakwalifikowania jako Polaków, Litwinów lub Białorusinów skazane są na niepowodzenie. Problem ten – jak podkreśla autorka – uzmysławia aktualność konstatacji Chlebowczyka o specyfice chłopskiej mentalności i jej pierwotnym obliczu językowo-etnicznym oraz zbieżność tej konstatacji z ocenami, jakie pozostawili „znający i odczuwający specyfikę Wileńszczyzny” autorzy okresu międzywojennego. Wypracowany przez Chlebowczyka teoretyczny model powstawania narodów zastosował w swoim krótkim artykule

¹ Por. J. Chlebowczyk, *Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w.)*, Kraków 1975; tenże, *O prawie do bytu małych i młodych narodów. Kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początków XX w.)*, wyd. 2, Warszawa-Kraków 1983.

² Por. M. Hroch, *Małe narody Europy*, Wrocław 2003.

także Ryszard Kaczmarek, który zaprezentował analizę kształtowania się narodu górnośląskiego w dwóch ostatnich stuleciach (s. 245-256). Referat ten zasługuje na uwagę przede wszystkim z racji obszernej i przejrzystej charakterystyki modelu Chlebowczyka, gdyż rozważania na temat uwarunkowań kształtowania się narodu górnośląskiego oraz szans powodzenia współczesnych inicjatyw w tym zakresie wymagałyby pełniejszego uzasadnienia.

Ostatnia uwaga być może nie byłaby potrzebna, gdyby omawiany tekst nie był drukowaną wersją referatu konferencyjnego. Artykuły tego rodzaju mają, jak wiadomo, swoją specyfikę, ich treść często daleko odbiega od głównych zainteresowań badawczych autorów, stąd też tezy nie zawsze są wystarczająco udokumentowane. Cechy te wykazują niektóre z ostatniej, najobszerniejszej grupy artykułów zamieszczonych w prezentowanej książce, poświęconych różnym aspektom stosunków etnicznych Śląska, przede wszystkim Górnego (w tym Opolskiego) i Cieszyńskiego w XIX i XX w. Niewątpliwie jednym z najlepiej udokumentowanych tekstów jest artykuł Kevina Hannana (Uniwersytet Łódzki), analizujący tożsamość Ondry Łysohorskiego (1905-1989), poety z Frydka na pograniczu Śląska i Moraw (s. 123-144). Artysta ten pisał w języku, którego pisaną, literacką wersję sam stworzył, nazywając go językiem laskim – od nazwy rodzinnego regionu, który także sam nazwał Lachią. W tym kontekście warto również sięgnąć do rozważań naukowców z Uniwersytetu Ostrawskiego, Tadeusza Siwka i Józefa Szymeczka. Pierwszy z nich naszkicował sytuację Morawian i Ślązaków w Republice Czeskiej, którzy tworzą wspólnotę nie poddającą się jednoznacznej klasyfikacji – ponadregionalną, ale jeszcze nie narodową (s. 145-155). Drugi autor zaprezentował eseistycznie i emocjonalnie napisany tekst, w którym wskazał na proces odwrotny od tego, który na ogół opisują badacze, a mianowicie znikania polskiej grupy narodowej na Zaolziu (s. 156-164). Cezurą jest według Szymeczka rok 1920, kiedy to Polacy w tym regionie bezsprzecznie byli już „wspólnotą narodową”, ale odcięci wiele lat granicą państwową przekształcili się stopniowo we wspólnotę etniczną, posługującą się gwara śląsko-polską i pielęgnującą tradycyjną kulturę ludową, mało atrakcyjną dla młodzieży. Większość pozostałych artykułów poświęcona jest niejednoznaczny, labilnym postawom narodowym ludności Górnego Śląska. Zaprezentowano tu m. in. reakcje autochtonów wobec polityki szkolnej w województwie śląskim w l. 1922-1939, problem służby „polskich volksdeutschów” w Wehrmachcie oraz dwa uzupełniające się teksty poświęcone problemom międzywojennego Śląska Opolskiego: Michała Lisa o argumentacji religijnej i patriotycznej polskiej elity narodowej w dobie hitlerowskiej oraz M. W. Wanatowicz o postawach indyferentnych narodowo (1922-1939).

Książka poświęcona dokonaniom Józefa Chlebowczyka oraz recepcji jego naukowej twórczości to niewątpliwie interesujące opracowanie, zawierające spójne tematycznie artykuły, dające znakomity przegląd problemów i aktualnego stanu badań nad dziejami polsko-czesko-niemieckiego pogranicza. Wprawdzie w niewielkim tylko stopniu uwzględniono najnowsze badania nad dziejami Śląska, prowadzone w Niemczech i USA, ale i tak zalety książki zdecydowanie przeważają nad wadami, które są typowe dla wydawnictw „pokonferencyjnych”.

Olgiert Kiec (Zielona Góra)

Ewangelicy w Radomiu i regionie (XVI-XX w.). Studia i materiały, red. Jarosław K ł a c z - k o w, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji, Radom 2007, ss. 206 + 18 ilustracji;

Społeczność ewangelicka Radomia podczas okupacji hitlerowskiej. Studia i materiały, red. Jarosław K ł a c z k o w, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji, Radom 2009, ss. 146 + DVD.

Akcja „Placówki” Bolesława Prusa nie rozgrywa się bynajmniej na terenie zaboru pruskiego, lecz rosyjskiego, w Królestwie Kongresowym. Polski mit niemieckiego kolonisty, ukształtowany w dużym stopniu dzięki tej powieści, umacniał i tak już silny stereotyp Niemca-protę-